

Heemschut

Jaargang 58, no. 12 - december 1981
Heemschut verschijnt
10 keer per jaar

Tijdschrift van de Bond Heemschut
opgericht in 1911 Beschermvrouwe:
H.M. Koningin Beatrix

Uit de inhoud: Erfenis van stoom-
tijdperk: Textielcomplex Jannink
krijgt nieuwe bestemming • Laatste
originele dijkboerderij in Alblasser-
waard gesloopt • Teleurstellend
monumentenbeleid in Purmerend •
Leerling op bouwplaats

Foto omslag: De schouw in de
historische boerderij Buitendams-118
te Hardinxveld-Giessendam, waarvan
de sloop helaas niet kon worden
verhinderd.

Redactie:

J. Th. Balk, eindredacteur
Drs. J. H. Bierenbroodspot-Rudolph
J. Roelfs Sr.

redactiesecretaris:

P. A. Hengeveld-Brand

Vaste medewerkers:

A. J. Bartelds-Boshuizen,
Ter Apel (Noord Nederland)
D. van der Meulen, Assen
(Oost Nederland)
R. Lureman, Doetinchem
(Oost Nederland)
Drs. W. J. Pantus, Nijmegen
(Zuid Nederland)
G. Le Belle, Schoorl
(Noord West Nederland)
J. E. van der Wielen, 's-Gravenhage
(Zuid West Nederland)

**Correspondentie voor de redactie
aan:**

Secretariaat Bond Heemschut,
Nieuwezijds Kolk 28,
1012 PV Amsterdam
tel. 020 - 22 52 92
of 020-230994 (ledenadministratie)

**Correspondentie voor advertenties
met ingang van 1 januari 1982:**

Grafische Bedrijven Bosch &
Keuning N.V., Bremstraat 11,
Postbus 1, 3742 RD Baarn.

Stoom: Redden wat er te redden valt!

In het begin van de jaren vijftig van de eeuw ontstond in Engeland grote belangstelling voor een periode, gewoonlijk aangeduid met "Industrial Revolution" (circa 1760-1830). De Engelsen begonnen zich toen bezorgd te maken over het snelle verdwijnen van de materiële overblijfselen uit deze periode, die zich kenmerkte door de stroomversnelling in de technologie (metaalwinning, toepassing van stoom als krachtbron). De beweging van deze "industrial archaeology" sloeg enorm aan bij het aan amateurhistorici-rijke Engeland. Het gevolg was een stroom van publicaties en men probeert te redden wat er nog te redden valt.

In het begin van de jaren zeventig sloeg deze beweging over naar het Europese vasteland, ook naar Nederland. In ons land wordt op dit gebied een belangrijke rol gespeeld door de kunsthistoricus drs. Wim de Natris. Hij is van mening dat industriële archeologie méér is dan het behouden van gebouwen en het verzamelen van oude stoommachines en andere materialen en objecten alleen en streeft ernaar deze te plaatsen in een context van de technische vernieuwingen in die tijd.

Daarnaast krijgt men meer en meer belangstelling voor de resten van de geschiedenis van de werkende mens in een brede historische context te plaatsen.

In 1974 nam het ministerie van CRM het initiatief tot een eerste regionale proef-

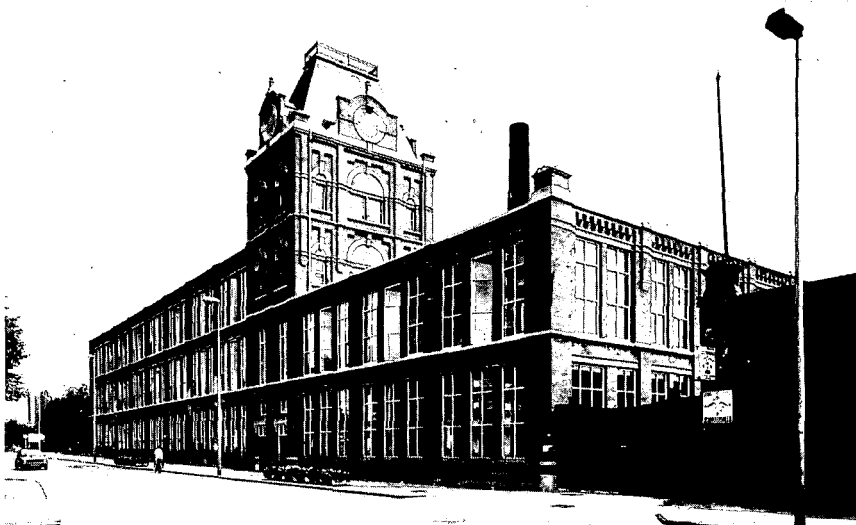
inventarisatie. Hiervoor werd het gebied van Twente en de Gelderse Achterhoek gekozen. Wim de Natris kreeg de opdracht te onderzoeken welke "industriële-archeologische" gebouwen en objecten in aanmerking zouden kunnen komen voor behoud. Hij stuitte daarbij op de plannen van de Enschedese architect De Boer en consultant Heerkens, de twee voorvechters voor het behoud van het Jannink-complex. Evenals de twee Enschedeërs kwam De Natris tot de conclusie dat de spinnerij van de gebroeders Jannink een uitstekend project zou zijn om voor de toekomst te bewaren.

Sprekend voorbeeld

De fabriek van Jannink is een voorbeeld van het type van de Engelse Lancashire spinnerij. Kenmerkend is de markante watertoren, die eveneens gebruikt werd als lifttoren en trappenhuis. De toren heeft al een zekere monumentaliteit omdat hij boven de overige bouwdelen uitsteekt. Dit wordt nog versterkt door het steile tentdak, terwijl de decoratieve architecturale elementen, zoals barokachtige dakvensters, de pilasters en gebruik

Het Janninkcomplex, met rechts een deel van de weverij die nog gerestaureerd moet worden.

Foto Karel Tibbe Enschede.

van ronde gestucte vormen in de gevelvelden, juist door het optisch "anders zijn" duidelijk de aandacht trekken. Ook de plaatsing van de toren, wel niet exact in het midden maar toch als blikvanger draagt bij tot deze monumentaliteit waarbij opgemerkt moet worden dat dit effect sterker was voordat de rechtervleugel een verdieping verhoogd werd.

De rijke vormgeving van de torenpartij wordt in de gevels van het complex nadrukkelijk niet herhaald. Vanaf het midden van de 19de eeuw is al vaak die tegenstelling te zien tussen het representatieve gedeelte, - in dit geval de toren die ook als entree dienst deed, - en een meer functionele behandeling van de overige delen. We zien hier ook het gebruik van grote glasvensters bij de spinzalen. Dit bracht de aard van de bedrijvigheid met zich mee; we zien al bij voorbeeld bij 17de-eeuwse wevershuisjes dat deze naar verhouding grote glasvensters hebben.

Gebruik van glasgevels zou nog weer later het kenmerk worden van het nieuwe bouwen.

Wel heeft men uit een soort "horror vacui" deze grote gevelvlakken willen verlevendigen door horizontaal en verticaal werkende architecturale middelen. Sterk horizontaal werken bijvoorbeeld de over de gehele gevel doorlopende natuurstenen banden en de in baksteen uitgevoerde, friesachtige gevelafsluiting. Duidelijk verticaal werkend zijn de hoekpilasters en de muurdammen. Er zal waarschijnlijk ook weinig behoefte zijn geweest om er meer dan het allernoodzakelijkste aan toe te voegen, aangezien de achter het complex lopende openbare weg slechts bij lokaal verkeer in gebruik was.

Het inwendige van de spinnerij doet door haar soberheid modern aan.

Indeling

In de toren, tevens de centrale ingang, bevinden zich een lift en een waterreservoir. De drie spinzalen, elk met een vloeroppervlak van 2160 vierkante meter, zijn uitermate functioneel ontworpen: de grote kolommenafstand, de zware cement-ijzeren vloeren en de grote hoogte (plus minus 5 m) maakten het mogelijk grote en zware machines te plaatsen (begonnen werd met 30.000 spinnen).

Problemen

De restauratie van het gebouw en de verbouw tot wooneenheden en textiel-

industriemuseum werd op 20 september 1978 aanbesteed. Men stuitte bij de restauratie op problemen, zoals de problematische vervanging van de gietijzeren kolommen in het museumgedeelte. Bij de reparatie van het gevelmetselwerk bleek verder dat door corrosie van de stalen gevellaten het metselwerk plaat-

selijk scheuren vertoonde van 14 mm. Omdat de muren, die de scheiding tussen de woningen vormen, telkens midden op de bestaande ramen uitkwamen, werd de oplossing gevonden in schuin naar binnen geplaatste ramen, die een hoek van 45 graden maken met de muren (op de inbouwtekening te zien).

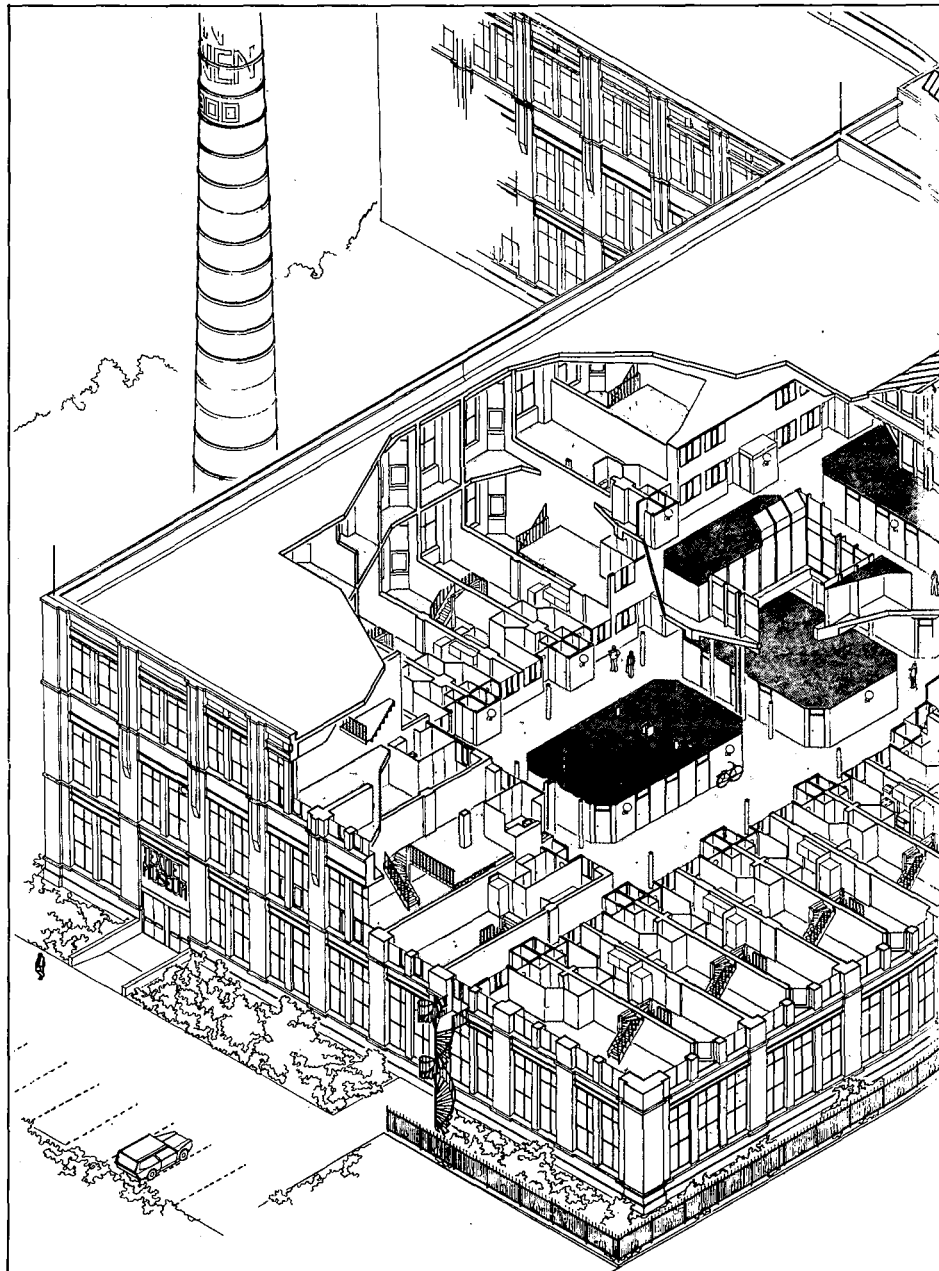
Woningen en textielmuseum in Enschedese textielfabriek.

Halverwege 1982 wordt in Enschede het nieuwe textielmuseum geopend in de voormalige textielfabriek van de gebroeders Jannink. De restauratie van het karakteristieke gebouw heeft dan bijna twee jaar in beslag genomen. Behalve

Het Janninkcomplex van bovenaf gezien. Rechts de monumentale toren.

Op de tekening is te zien dat vrij hoge kamers gedeeltelijk een tweede verdieping hebben.

Achter het complex staat de bouwvallige fabriekstoren.

het museum zijn er in het gebouw tachtig wooneenheden voor alleenstaanden en kleine huishoudens gevestigd. Met name deze nieuwe, sociale functie heeft de doorslag gegeven voor het behoud van het monumentale fabriekscomplex. De bouw van de woningen (die inmiddels allemaal al bewoond zijn) in zo'n oude textiel fabriek is uniek. Eveneens uniek in Nederland en Europa wordt de inrichting van het nieuwe textielmuseum. Het accent zal namelijk niet komen te liggen op de stoommachines en andere oude gebruiksvoorwerpen uit de textieltijd van weleer, maar op het wonen en werken van de textielarbeiders vanaf het begin van de allereerste huis-

nijverheid tot aan het leven van de textielarbeiders van nu. In drie afzonderlijke perioden zal het leven van de mensen in en rondom de textielstad Enschede in de loop van de jaren in het museum worden gepresenteerd.

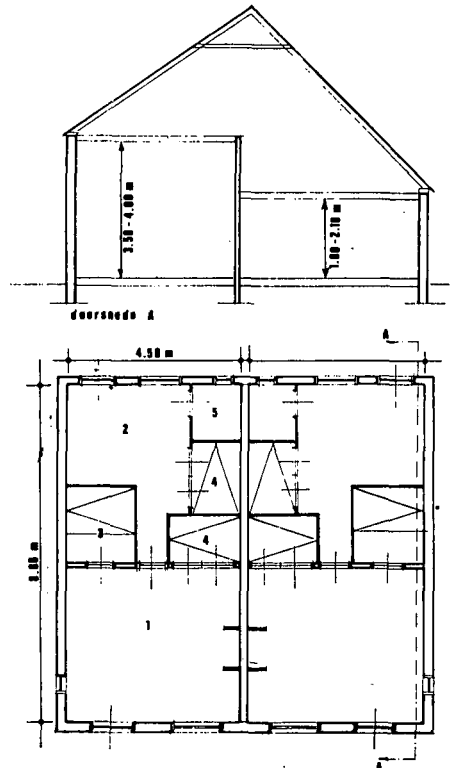
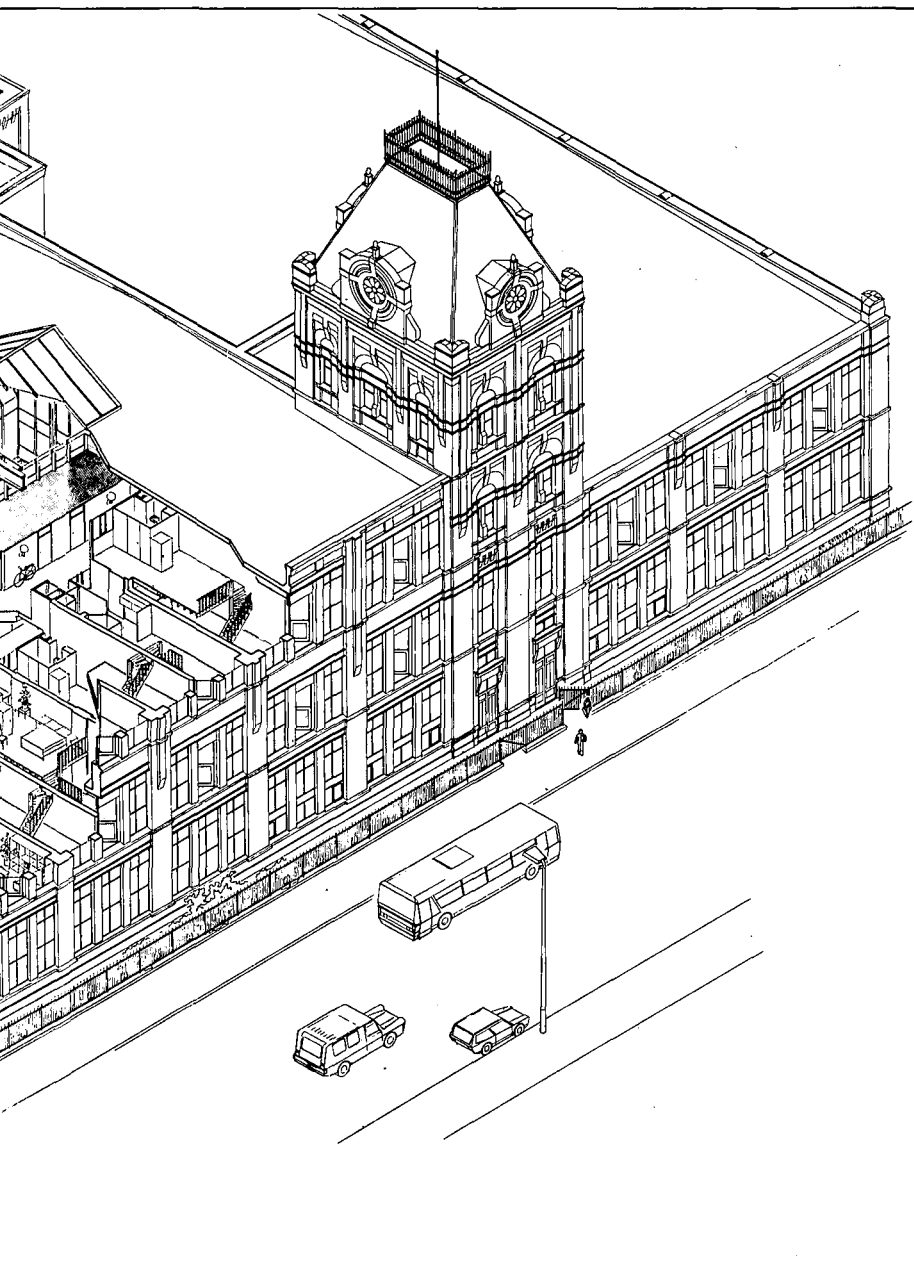
Families

In de grote ruimte waar vroeger de lange rijen spinmachines naast elkaar stonden opgesteld, kunnen de bezoekers straks zien hoe het allemaal begonnen is in de textielstad Enschede. Er wordt in de hal een gedeelte van zo'n typisch Twents boerderijtje gebouwd, zoals die tussen 1650 en 1870 in deze streek werden gebouwd. De boerenfamilies veranderden

in die tijd de schrale heidegrond tot akkers. Op deze akkers werd ook het vlas verbouwd, dat tot linnen werd geweven. Naast het gewone werk hielp de hele familie mee met het weven en spinnen; meestal had men daartoe een, soms twee, speciale weefkamer(s) ingericht. Dit thuis vervaardigde linnen werd door handelaars opgekocht en verder verhandeld.

Tweede fase

Diezelfde handelaars voerden het fabriekssysteem in. Ten gevolge van historische ontwikkelingen waarvan de afscheiding van België en het daarmee verloren gaan van de aanvoer van grond-

Een afdakswoning. 1. woonkamer, 2. achterkamer, 3. bedstede met voorruimte, 4. bedsteden, 5. washok.

stoffen en halffabrikaten wel het belangrijkste is, besloot De Nederlandsche Handelmaatschappij Twente te bevorderen tot ontwikkelingsgebied voor de katoenindustrie. Thomas Ainsworth, zoon van een Engelse textiel fabrikant, verschaftte hiervoor de "know-how" en één van de directeurs van de N.H.M., Willem de Clerck, begeleidde de voortgang van deze ontwikkeling.

In eerste instantie heeft men in Nederland nog geprobeerd af te zien van die echte textiel fabrieken, omdat men de

vorming van een fabrieksproletariaat wilde voorkomen, zowel uit economische als sociale overwegingen. In landen waar die ontwikkeling wel plaatsvond, zoals in Engeland, was de situatie immers weinig aantrekkelijk. Maar toen de stoom als energiebron haar intrede deed, was er geen houden meer aan.

De eerste van de grote fabrieken met stoomkracht werd gebouwd (1835) maar er blijven daarnaast tot aan de brand in 1862 die een groot deel van Enschede in de as legde, nog veel kleinere weverijen bestaan. De overgang van huishouding naar fabrieksarbeid heeft zich dan al vrijwel helemaal voltrokken. Sinds 1861 bemoeiden de fabrikanten zich door middel van een bouwvereniging ook met de huisvesting van hun arbeiders. De complexen, zgn. afdakwoningen, worden vlak na de brand gebouwd. Ook die periode (1830-1880) wordt uitvoerig uitgebeeld in het textielmuseum.

Katoenstad

Als derde fase wordt het leven getoond van de arbeiders in het meest volgroeide fabriekssysteem. De huisindustrie was nu definitief van het toneel verdwenen. Er waren snel zoveel arbeiders nodig, dat de autochtone bevolking het werk niet alleen aankon.

Er kwamen toen arbeiders uit Oost-Groningen, Zuid-Oost-Drenthe, en Noord-Overijssel naar Enschede toe. In korte tijd breidde het aantal inwoners van de katoenstad zich hierdoor enorm uit. Hele stadswijken werden voor de

Interieur eerste verdieping. Binnen de bestaande constructie van het gebouw zijn, tegen de buitenwanden, de woningen geprojecteerd. In het middendeel van de fabriekshal zijn de bergingen aangebracht.

foto: Het Oversticht, Zwolle.

nieuwe Enschedeërs gebouwd. Deze zijn voor een deel verdwenen. Andere worden gerenoveerd, zoals Pathmos. Zo'n typische arbeiderswoning als in Pathmos zal ook in het museum getoond worden.

In deze laatste periode, de meest volgroeide vorm van het fabriekssysteem, werden de arbeiders ook mondiger. Enerzijds waren de mensen wel dankbaar voor het werk dat hun verschaft werd en voor bijvoorbeeld de parken, de badhuizen en zwembaden die werden aangelegd, maar aan de andere kant raakten zij verbitterd, voornamelijk door hun slechte werkomstandigheden, de lange werktijden en de lage lonen. Die verbittering richtte zich voornamelijk tegen de fabrikantenfamilies, die grote invloed hadden in Enschede.

Verhuizing

De plannen voor de verhuizing van het huidige textielmuseum naar het nieuwe zijn bijna gereed. Verwacht wordt dat het nieuwe museum halverwege 1982 helemaal zal zijn ingericht. Het huidige textielmuseum is gevestigd in de voormalige fabrikantenvilla van de familie

Blijdenstein, die eigendom is van de gemeente Enschede. Zij is inmiddels te klein geworden. Veel spullen, die straks in het nieuwe museum komen te staan, zijn nu nog opgeslagen in andere gebouwen.

De medewerkers van het museum maken momenteel al druk jacht op meer oude spullen en machines. Het museum kreeg onlangs oud bedrijfsmeubilair cadeau van Nijverdal ten Cate. Sinds kort omvat de verzameling van het Textielindustriemuseum ook een fraaie stoommachine, die omstreeks 1912 werd gebouwd door de voor de Tweede Wereldoorlog verdwenen ijzergieterij en machinefabriek Nering Bogel in Deventer. Het antieke krachtwerktuig werd eind maart opgehaald bij de voormalige leerlooierij van Van Haren in het Brabantse Waalwijk en staat momenteel voor restauratie in Almelo. Het vele tonnen wegende gevaarte wordt beschouwd als een goed voorbeeld van de machines, zoals die er uitzagen op het hoogtepunt van het stoomtijdperk. Voor machines uit omstreeks 1870 zal vermoedelijk een speurtocht moeten worden ondernomen in landen als Engeland en Polen.

Zes miljoen

In het nieuwe textielmuseum is inmiddels, afgezien van de kosten voor de woningen, een dikke zes miljoen gulden geïnvesteerd. De gemeente Enschede droeg 1,8 miljoen bij, het ministerie van CRM anderhalf miljoen, naast de bijna 1,6 miljoen die CRM via Monumentenzorg gaf. Eén miljoen gulden werd geschonken door het Prins Bernhard fonds (de grootste gift die dit belangrijkste culturele fonds van Nederland ooit in één keer aan een project gaf). Honderdduizend gulden gaf de stichting Edwina van Heek, en honderdvijftigduizend gulden droeg het gehele bouwfonds van het museum zelf bij.

Het is de bedoeling dat in de toekomst ook de weverij met de typische zaagtaandaken, die naast de fabriek staat, en de schoorsteenpijp gerestaureerd worden, zodat een beeld zal blijven bestaan van het complex zoals het eens gefunctioneerd heeft.

Anne Velthausz

Documentatie: historisch materiaal gemeente Enschede, dagbladen Tubantia en Twentsche Courant, "Monumenten van bedrijf en techniek" (Drs. P. Nijhof).